

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 27, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

*TURUK International Language, Literature and Folklore Researches
Journal*

Geliş Tarihi / *Date of Received: 15.10.2021*

Kabul Tarihi / *Date of Accepted: 10.11.2021*

Sayfa / *Page: 119-126*

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer:*

Doç. Dr. Cihan Çakmak

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi

Anabilim Dalı

cihan.cakmak@cbu.edu.tr

CEDİTÇİLİK BAĞLAMINDA GILMAN KERİMİ İLE İSMAİL GASPIRALI MÜNASEBETİ

Öz

Toplumlardaki yenilik hareketleri içinde buldukları sosyolojik birtakım olumsuz etmenlere tepki olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Sosyal kurumların başını çektiği eğitim kurumları ise mensubu olduğu toplumların ihtiyacına cevap vermekle yükümlüdürler. Ancak tarihi süreç içinde eski usul birtakım medreseler insanların eğitim ihtiyacına yeterince cevap verememişlerdir. İşte bu noktada eğitim alanında yeni arayışlar ve ihtiyaçlar belirlemeye başlamıştır.

Türk dünyasında yenilik hareketlerinin en önemli temsilcisi hiç şüphesiz 30 yılı aşkın bir süre çıkardığı Tercüman gazetesi vasıtasıyla yaptığı eşsiz hizmetlerle İsmail Gaspıralı'ya aittir. Başta katı gelenekçi bir eğitim anlayışını benimseyen Gilman Kerimi ise oğlu Fatih'in Tercüman gazetesini okumasıyla haberdar olduğu İsmail Gaspıralı'nın faaliyetlerini takip etmeye başlamıştır. Bu tanışmanın ardından kendi açtığı okullarda yeni usul eğitim öğretim metodunu uygulamaya koyacak olan Gilman Kerimi, satın aldığı matbaa ile Tatar süreli yayın faaliyetlerinin de temelini atmıştır.

Türk Dünyasında bu iki reformist ismin ceditçilik faaliyetlerinin yanı sıra birbirleriyle olan münasebetlerinin ele alınacağı bu çalışmada bilhassa Gilman Kerimi'nin eğitim anlayışında İsmail Gaspıralı ile tanıştıktan sonra meydana gelen değişimler ve kırılma anları ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Gilman Kerimi, İsmail Gaspıralı, Fatih Kerimi, usul-i cedit, ceditçilik.

THE RELATIONSHIP OF GILMAN KERIMI AND ISMAIL GASPIRALI IN THE CONTEXT OF JADIDISM

Abstract

Innovation movements in societies emerge as a reaction to some sociological negative factors. Educational institutions, led by social institutions, are obliged to respond to the needs of the societies they belong to. However, in the historical process, some old-style madrasahs could not adequately meet the education needs of the people. At this point, new searches and needs in the field of education have begun to emerge.

The most important representative of innovation movements in the Turkish world undoubtedly belongs to Ismail Gaspıralı with his unique services through the newspaper Tercuman, which he published for more than 30 years. Gilman Kerimi, who adopted a strict traditional understanding of education at first, started to follow the activities of Ismail Gaspıralı, whom he became aware of when his son Fatih read the Tercuman newspaper. After this meeting, Gilman Kerimi, who will put into practice the new method of education in the schools he opened, also laid the foundation of Tatar periodicals with the printing house he bought.

In this study, in which the relations of these two reformist figures of the Turkish World with each other, as well as the jadidist activities, will be discussed, the changes and breaking moments that occurred after meeting with Ismail Gaspıralı, especially in Gilman Kerimi's understanding of education, will be discussed.

Key words: Gilman Kerimi, Ismail Gaspıralı, Fatih Kerimi, usul-i cedit, jadidism.

Giriş

Dünyadaki sosyal ve siyasi gelişmeler diğer toplumlarda da yeni hayata uyumu zorunlu kılıyordu. Bu arayışlar pek çok alanda olduğu gibi eğitim öğretim faaliyetlerinde de reforma gidilmesine zemin hazırlamıştır. Toplumun refahı ve gelişmesi için olmazsa olmaz iki hayati faktör olarak öne çıkan gazete ve matbuat faaliyetleri o dönem Müslüman Türk toplumunun terakkisi için en önemli etmen olarak ön plana çıkmaktaydı.

Avrupa'da başlayan milli kimlik arayışları 18. yüzyılda hız kazanmış, Fransa'nın merkezinde başlayan ulus kimlik arayışı dalga dalga Avrupa'dan dünyadaki tüm coğrafyalara yayılmıştır. Bu milli kimlik arayışından İdil Ural boyu Türkleri de nasibini almıştır. 18. yüzyılda Tatarlar arasında Abdunnasir Kursavi'nin başını çektiği dinde reform hareketleri ardından sırasıyla tarih ve dil alanında etkisini arttırmıştır. Yüzyıllara uzanan katı gelenekçi ve usul-i kadimci kapalı dünya görüşü kendisine yepyeni bir zemin buluyordu. Şehabeddin

Mercani'nin "Müstefâdül ahbâr fi-ahvâli Kazan ve Bulgar" adlı eseriyle atalarının tarihine yönelik yapmış olduğu çalışmalar hep bu amaca yönelikti. Ardından Kayyum Nasiri'nin Tatar Türkçesi üzerine yaptığı çalışmalar (Lehçe-i Tatari) dil alanında da reform hareketlerinin devamının geleceğinin işaretçisiydi.

Kırimli İsmail Gaspıralı'nın liderliğinde ve Tercüman gazetesinde zemin bulan usul-i cedit adı verilen yeni usulde eğitim anlayışı Rus idaresi altında gerçekleşmesi kolay olmayan bir uğraştı. Ancak her yenilik gibi başta ciddi bir refleks ve sansürle karşılaşan reform hareketleri ardından tüm Türk dünyasında birbirine benzer çalışmalara kaynaklık etmiştir. İdil Ural bölgesinde ise Gılman Kerimi ahunluk ve imamlık yaptığı bölgede hükümetle iyi ilişkiler tesis etmiş ve halktan takdir toplayan ileri gelen bir şahsiyetti. Klasik ve gelenekçi anlayışa sahip olan Gılman ahun görev yaptığı bölgede gelenekçi ve Kuran merkezli bir eğitim anlayışını sürdürmekteydi. Ancak uyguladığı usulün başarısızlığını çok geçmeden anlamış ve bu usulün çocukların eğitimine faydadan çok zarar getirdiğini fark etmişti. Eğitimde yeni bir arayışa giren Gılman ahun bu sıralarda Kırim'in Bahçesaray bölgesinde İsmail Gaspıralı'nın eğitim ve yayıncılık faaliyetlerinden haberdar olmuştur. Kırim yarımadasındaki yenilik faaliyetleri bu sayede İdil Ural sahasına ilk kez Gılman Kerimi ile taşınmış olacaktı. Gılman Kerimi daha sonra görev yaptığı 136 okulda usul-i cedit eğitim yöntemini uygulamaya koyacaktır. Kısa ömründe İdil Ural sahasındaki maarif hayatında usul-i cedit metodunu ilk kez ortaya koymasının yanı sıra Tatar modern edebiyatının kurucusu Fatih Kerimi'nin babası olarak anılan Gılman Kerimi Türkiye'de fazla tanınmayan ancak Türk dünyasına yaptığı önemli çalışmalarla üzerinde önemle durulması gereken çok önemli bir şahsiyettir. Gılman Kerimi, gelenekçi bir usulle yetişmesine rağmen yenilikçi fikirlere açık, değişime çabuk uyum sağlayan son derece güçlü ve donanımlı bir karakterdir.

Bu çalışmada usul-i cedit hareketinin mimarı olan İsmail Gaspıralı ile Gılman Kerimi'nin nasıl tanıştığı, Gaspıralı ile aralarındaki münasebetler ve aralarında geçen fikri münakaşalar ele alınacaktır.

Gılman Kerimi'nin Eğitimci ve Yayıncı Kimliği

Bügölme İlçesine bağlı Aşağı Şelçeli Köyünde 1 Ekim 1841 tarihinde dünyaya gözlerini açan Gılman Kerimi ilk eğitimini Gabdulkayyum ve Çistay Medreselerinde tamamlamıştır (Fehreddin 2010: 272). Küçük yaşlardan itibaren zekâsı ve kabiliyeti ile ailesinin dikkatini çeken Gılman Kerimi, Çistay ve Çırşılı gibi kendi muhitinin en önemli medreselerinde eğitim almıştır. 1860 yılında Kazan şehrindeki Çistay şehrine gelerek Mõhemmetzakir Efendi Vahapov Hazretlerinin tedrisatından geçmiştir (Kerimi 2000: 17)¹. 1867 yılında Megsüme Hanım ile evlenen Gılman Kerimi'nin 1870 yılında 6 çocuğundan en büyüğü olan Fatih Kerimi dünyaya gözlerini açmıştır. 1870 yılında Rus hükümeti tarafından kendi köyünde imamlık ve ahunluk görevine atanmıştır. Gılman Kerimi halka karşı iyi muamelesinden dolayı Rus İmparatoru Üçüncü Aleksandır ve İmparator İkinci Nikolay'dan madalya almıştır. Hükümetle tesis ettiği iyi ilişkilere rağmen tüm bu hayat konforundan vazgeçmiş, imamlık ve

¹ Bu satırlarda yazılanlar oğlu Fatih Kerimi'nin naklettiğine göre *Gıylman bine İbrahim Kerimiye* (s. 21) adıyla babası tarafından kendi el yazısından oluşan notlardan aktarılmıştır (Kerimi 2000: 21).

ahunluk yaptığı memleket topraklarından toplumun yararını gözeterek Orenburg'a gelmiştir (Kerimi 1904: 25). Gilman ahun, imamlık faaliyetlerine ilk olarak köyünde yeni bir okul açmakla başlar, ancak geleneksel eğitim sistemini uyguladığı bu okulların başarısızlığını çok geçmeden fark eder. 1899 yılında imamlık ve ahunluk görevinden istifa ederek ailesiyle birlikte Orenburg'a taşınmıştır (Kerimi 2000: 18-19). 6 Haziran 1902 tarihinde yıldırım çarpması sonucu talihsiz bir şekilde hayata gözlerini yummuştur (Fehreddin 2010: 272).

Matbuatın toplumun gelişimindeki kaçınılmaz yönünün farkında olan Gilman Kerimi bunun için memuriyetinden dahi vazgeçerek sonunu bilmediği bir maceraya çıkmış ve 1900 yılının başlarında eşi ve 5 çocuğu ile Orenburg'a gelerek burada eski bir matbaa makinesi satın almıştır. Orenburg'un karanlık sokaklarından birinde yeni bir hayat kuran Kerimi ailesini artık daha büyük zorluklar beklemektedir. Tipografya makinesinin elle döndürülmek suretiyle çalışması ve sürekli arıza yapması bir taraftan da matbaanın yeteri kadar işlememesi nedeniyle maddi zorluklar içine giren Kerimi ailesi bu da yetmiyormuş gibi Orenburg'da çıkan yangınla birlikte iyice zor durumda kalır. Matbaasının köşesindeki bir odaya yerleşen Gilman ahun, ailesinin geçimini temin etmek durumundadır. Gittikçe kötüye giden ekonomik sıkıntılara dayanamayarak Remiyev'lerden borç almak zorunda kalır ve yeni bir daireye taşınır. Yeni makine, teçhizat ve Kazan'dan da iki mürettip getirir. İşlerin yoluna girmesi için matbaanın yönetimini verdiği büyük oğlu Fatih Kerimi bazı geceler eve dahi uğramayarak matbaadaki masanın üzerinde uyuya kalır.

Tüm malını satarak geldiği bu yeni yerleşim yerinde bir ara ne yapacağına karar veremez. Ailesinin maişetini temin etmek için çeşitli iş kollarını araştırır. İlk olarak geldiği bölgedeki ticaret usullerini ve ekonomik sahaları gözlemler. Hatta Kazanlı zengin Gani Bay Hüseyinov ile birlikte bir elma bahçesi bile satın alır. Ancak buradaki gayesi kesinlikle para kazanmak olmayan baba Gilman Kerimi, bölgedeki Müslüman ahaliyi çalışmaya, üretmeye ve para kazanmaya teşvik etmek ve çalışmanın ibadet kadar kutsal olduğunu vurgulamak amacıyla hareket ediyordu (Kerimi 1904: 12).

İşte bu şekilde çeşitli araştırmalar ve denemelerin ardından Gilman ahun o sıralarda satılık olduğunu duyduğu eski bir matbaayı satın alarak önemli bir hamle yapar. Farklı iş sahaları veya ticari teşebbüslere dahil olması mümkünken Gilman Kerimi'nin matbaa satın almasının tesadüf olmadığı açıktır. Maarifçi kimliğiyle halkın okuması ve aydınlanmasını amaç edinen Gilman Kerimi bir yandan geçimini temin edecek, diğer yandan fikirlerini geniş halk kitlelerine daha rahat yayabileceği meşru bir zemin bulacaktı. Matbaa makinesini satın aldıktan sonra, daha önce Rusya'ya matbaacılık kursuna gönderdiği oğlu Fatih'i matbaasının başına getirecek ve bu önemli matbaa daha sonra Tatarların ve tüm Türk dünyasının en önemli yayın organları olan Vakit gazetesi ile Şura dergisinin neşredilmesine zemin hazırlayacaktır. Söz konusu matbaa daha sonra Remiyev Kardeşler tarafından satın alınarak daha modern ve teknik cihazlarla donatılarak Müslüman Türk ahalinin ortak "avazı" haline gelecek, uzun yıllar Müslümanların sorunlarını, Türk dünyasındaki gelişmeleri, problemleri ve çözüm yollarını geniş halk kitlelerine ulaştıran önemli bir işlevi yerine getirecektir.

Burada Remiyev ailesinin Tatar maarif hayatına ve Türk dünyasına yapmış oldukları eşsiz hizmeti anmak gerekir. Muhammed Zakir ve Muhammed Şakir Remiyev Kardeşler 1800'lü yılların sonlarından itibaren matbaa kurmak ve neşriyat faaliyetlerinde bulunmak üzere yoğun bir çaba sarf etmişlerdi. Remiyev kardeşlerden küçüğü Zakir Remiyev (Derdmend) İstanbul'da öğrenim gördüğü yıllarda matbaanın işleyişi ve hurufatına dair bilgi ediniyor ve ağabeyi Şakir Remiyev ile yaptığı mektuplaşmalarda matbuat faaliyetlerinin Tatarların elinde icra edilmesinin zaruretini vurguluyordu. Çünkü bir memleketin terakki etmesinin en etkili ve güçlü yolu fikirlerin özgürce seslendirilebildiği kitap ve dergiler olduğunu bilen bu iki aydın, bunun için tüm servetlerini bu uğurda harcamaktan bir an bile geri durmuyorlardı. İşte Gılman Kerimi'nin aldığı bu matbaa daha sonra *Kerimof*, *Hüseynof* ve *Şürekası Matbaası* adıyla yeniden hayat bulacak ve daha güçlü bir şekilde faaliyet gösterecekti.

Bu itibarla Remiyev ailesi, Fatih Kerimi, Gılman Kerimi ve Rızaeddin Fahreddin'in Türk dünyasına yapmış oldukları bu eşsiz hizmetleri unutmak mümkün değildir. Rus sansürünün en güçlü olduğu o yıllarda özgürce ve korkmadan, inatla neşriyat faaliyetlerini sürdüren bu samimi ceditçilerin hayatları hep çileli ve zorlu olmuştur. Yine Remiyev ailesinin tüm mal varlığına 1917 Ekim İhtilalinin ardından el konulmuştur. Üstelik Remiyevler başka bir ülkeye kaçarak orada rahat bir hayat geçirebilecekken doğdukları toprakları terk etmemişler, doğup büyüdükları topraklarda vefat etmişlerdir. Fatih Kerimi ise Türk dünyası adına yaptığı çalışmalar neticesinde Ruslar tarafından "korkunç derecede faşist" olarak damgalanmış ve düzmece suçlamalarla Stalin tarafından Türk dünyasındaki pek çok aydın gibi 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Gılman Kerimi ile İsmail Gaspıralı Münakaşası ve İlk Temaslar

Klasik bir medrese hocası olan Gılman Kerimi görev yaptığı bölgede eğitimci olmasının yanı sıra din adamı kimliği ile de ön plana çıkmıştır. En büyük oğlu Fatih'i kendi devrinin en iyi okullarına ve medrese hocalarına emanet eden Gılman Kerimi bir süre sonra, oğlunun hocasından aldığı mektupla yıkılır.² Çünkü mektupta oğlu Fatih'in arkadaşları arasında Rusça yayınları okuduğunu, bunları arkadaşlarıyla paylaştığını ve arkadaşlarına da olumsuz bir örnek oluşturduğunu yazıyordu. Hocası mektupta babasının oğlunu gelip almasını, aksi taktirde oğlunun medreseden kovulacağını yazıyordu. Bunu duyan Gılman Kerimi bin bir ümitle eğitim almak üzere gönderdiği oğlunu medreseden almak zorunda kalacaktır. Bu durum karşısında büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Gılman ahun, oğlu Fatih'in o sıralarda Kırım'ın Bahçesaray şehrinde yayımlanan Tercüman gazetesini takip ettiğini fark ederek, oğlunu fikirleriyle "zehirlediğini" düşündüğü İsmail Gaspıralı'ya düşmanlık besleyecektir. Oğlunun okuldan kovulmasından İsmail Gaspıralı'yı sorumlu tutan Gılman ahun, kendisiyle mektuplaşmaya başlar. Uzayıp giden mektuplaşmalar bir süre sonra karşılıklı münakaşaya döner. Tartışmaların ardı arkası kesilmeyince Gılman Kerimi bu duruma daha fazla tahammül edemeyerek Bahçesaray'a giderek Gaspıralı ile yüz yüze görüşmeye karar verir. Başlangıçta

² "Zakir işan atabızga hat cibergen bulgan: Uğlıñ Fatıyñ bozıldı, tiz kilip cit. Kilip almasan, medresemnen kuvdıtıp çığaram." "Zakir işan babamıza mektup gönderdi: Oğlun Fatih bozuldu, yoldan çıktı. Eđer gelip oğlunu almazsan, medresemnen kovup atacağım." (Şeref 1960: 76).

Gaspıralı'ya zarar vermek üzere Kırım'a giden Gılman ahun kendisiyle yaptığı karşılıklı görüşmeler neticesinde kendi fikirlerinin, faaliyetlerinin kendisinin düşündüğü gibi zararlı değil, toplumun ve Türk dünyasının faydasını yücelten teşebbüslerinden bahseder. Bu karşılaşma Gılman Kerimi'nin ruh ve fikir dünyasında bir kırılma yaşamasına imkan tanıyacaktır. Bu tanışmadan sonra Gılman Kerimi Gaspıralı ve faaliyetlerine karşı olumlu bir değişim göstermiş şekilde, memleketine dönecek, oğlu Fatih Kerimi'yi Gaspıralı'yı takip etmesi yönünde cesaretlendirecek ve ömrünün sonuna kadar teşvik edecektir. Bu görüşmenin ardından köyüne dönen Gılman Kerimi görev yaptığı bölgedeki 136 okulda usul-i kadimi terk ederek Gaspıralı'nın uyguladığı usul-i cedit eğitim metodunu takip etmeye başlayacaktır³.

Gılman Kerimi'nin fikri yapısındaki en önemli gelişme İsmail Gaspıralı ile tanışmasının öncesi ve sonrasıdır. Bu onun maarif anlayışında keskin bir değişim ve dönüşüme yol açacaktır. Gaspıralı ile tanışmadan önce usul-i kadimci bir anlayışla hareket eden Gılman Kerimi, bu tanışmanın ardından modern eğitim öğretim tarzını, reformist fikirleri benimsemiş ceditçi bir aydın olarak karşımıza çıkmaktadır. 1902 yılında vefat edene kadar gerek maarif faaliyetlerinde gerekse de matbuat faaliyetlerinde daima yenilikçi fikirlerin temsilcisi olarak başta oğlu Fatih Kerimi olmak üzere ceditçilere her daim destek olmuştur.

Sonuç

Gılman Kerimi İdil-Ural bölgesinde gerek görev yaptığı süreç içinde gerekse de sonraki yıllarda sürekli eğitim işlerinin içinde bulunarak Tatar kültür hayatına önemli hizmetlerde bulunmuştur. Eğitimin yanında satın aldığı matbaa daha sonra Remiyev Kardeşlere ve Tatar ceditçilerine ilham kaynağı olmuştur. Matbuat faaliyetlerinin temelini atan Gılman Kerimi bunu büyük fedakarlıklar göstererek gerçekleştirmiştir. Memuriyetini bırakmak suretiyle ailesiyle birlikte geldiği Orenburg'da onu neler beklediğini bilmemektedir⁴. Ancak bilhassa Gaspıralı ile tanışması ve onun Tercüman gazetesi merkezindeki yayıncılık faaliyetleri, kendisine ilham olmuştur. Tatarların kendi milli matbuatlarını kurmak zaruretini başta Gılman Kerimi olmak üzere Remiyev Kardeşler de sıklıkla dile getirmekteydiler. Rus yönetiminin baskı ve sansürü altında faaliyet göstermek hiç de kolay değilken Kerimi ve Remiyev aileleri

³ “Çok geçmedi, Bahçesaraylı muhterem İsmail Mirza Gaspıralı'nın ‘Tercüman’ gazetesi neşrine ve bize meçhul olan Avrupa ve Rusya âlemine küçük olsa da bir tereze (pencere) açup medeniyet ve maarif ziyası ile, asırlardan birü kapanup kalmış olan fikirlerimizi tenvire (aydınlatmaya) başladı: ‘milletimiz cehalet ve zulmetdedir, ulûm ve maarife pek muhtacız kibârlarımız ve ulemâ namı almışlarımız ahvâl-i âlemden bî-haber lüzumu derecede ulûm ve maarifden mahrum olup rahat rahat uyumakdalar. Mektep ve medreselerimizdeki usul-i cedit tahsilleri ıslah lazımdır ilh’ diye bizim eskiden birü me’luf (alışmış) olduğumuz fikirlere başka fikirler yazmağa başladı, bunlar bize garip tuyulmadı, kendimiziz eski fikirlerimiziz hata olduğunu birdenbire itiraf itmek ağır oldu. Kanımda ve tabiiimde tekerrür (tekrar) itmiş olan eski fikir ve gaflet uykusu sebebiyle Gaspıralı'nın fikirleri benim kendime de muhalif göründü (aykırı göründü). Razı olmak istemedim kendisiyle mektuplaşmaya başladık. Ben İslamiyet ve diyaneti hakkıyla muhafaza iderek fûnûn, maarif, Rusça tahsili mümkün değil, tarafına gitdim. O ise bilakis İslamiyet ve diyanetin beka ve terakkisi ancak fûnûn ve maarif sayesinde mümkün olabileceğini ve Rusya'da yaşayan ehl-i İslam için Rusça bilmek mutlak lazım idigini dava idiyordu. Muhasebemiz hayli uzadı ve ben birkaç kereler kendisine, oldukça kat'i ve açık sözlerle, mektuplar yazup kendi fikrimi müdafaada bulundum. Bilahare, özüm bizzat Bahçesaray'a varup Gaspıralı'nın kendisiyle görüşerek, her ikimiz maksad ve fikirlerimizi ayrum açık ve mufassal surette izah ididikten (fikirlerimizi birbirimize ayrıntılı ve açık bir şekilde söyledikten) sonra mesele hal idildi ve her ikimiziz maksudumuz şul biçare ve cahil milletimiziz insaniyet, medeniyet, maarif yolına girüp dünya ve ahiret mesud olması idigi anlaşıldı.” (Kerimi 1904: 7-8).

⁴ Memuriyetini bırakması kendisi ve ailesinin geçimi için bir risk oluşturmasına karşılık Gılman Kerimi -oğlu Fatih Kerimi'nin Andan Bundan adlı eserinde “menafi-i şahsiyye” olarak nitelediği- kendi şahsi menfaatlerinden ziyade toplum menfaatlerini ön plana çıkarmak suretiyle aslında mensup olduğu topluma en büyük hizmeti yapmıştır.

matbuat faaliyetlerini harekete geçirerek aslında Tatar milli uyanışına da büyük hizmet etmişlerdir. Matbaa ile birlikte gazete ve dergi neşriyatı hızlanmış, Burhan Şeref, Abdurrahman Fahreddin, Musa Carullah Bigi, Hadi Atlasi, Mehmet Hanefi, Âlimcan İdrisi, Abdurrahman Saadi, Abdurrahman Mustafa, Zakir Remiyev ve Başkurt Türklerinden Zeki Velidi Togan gibi pek çok aydın fikirlerini özgürce bu yayım organlarında dile getirmişlerdir. Bu sayede bir Kazan Tatarı Balkan Savaşı gibi Osmanlı topraklarındaki önemli bir gelişmeden haberdar olurken bir Kazak, Doğu Türkistan'daki bir Uygur Türkünün problemlerini öğrenme imkanı buluyordu.

Gılman Kerimi'nin Gaspıralı'ya olumsuz bakışındaki etmenler şöyle sıralanabilir:

1. İçinde yetiştiği ve yüzyıllara uzanan katı gelenekçi, usul-i kadimci, Kuran'ın ve dini öğretilerin merkezde olduğu gelenekçi yaklaşım.
2. Rusça öğrenmenin Tatarların ulusal kimliğini muhafaza eden dine zarar vereceği ve toplumun asimile olarak Müslümanlıktan uzaklaşacağını düşünmesi.
3. Kız ve erkek çocuklarının usul-i cedit sisteminde bir arada okumasının radikal bir uygulama olması ve bu durumun gelenekçi eğitim sistemi tarafından kolay kabul görmemesi.
4. Oğlu Fatih'in arkadaşları arasında gizlice Tercüman gazetesini okuması ve Rusça eserlere merakı neticesinde o dönemin en iyi okulundan hocası tarafından kovulmasının baba Gılman Kerimi üzerinde adeta bir travma oluşturması⁵.
5. Dini kötüye kullanan cahil din adamlarının topluma empoze ettikleri dinin bilime muhalif olduğuna dair yanlış kanı.
6. Klasik bir medrese hocası olan Gılman Kerimi'nin Arapça ve Farsça tedrisatın hakim olduğu medreselerden yetişmesi, buna karşılık İsmail Gaspıralı'nın usul-i cedit okullarında Rusça derslere yer vermesi.

Tüm bu etmenler başta İsmail Gaspıralı'ya muhalif bir yaklaşım sergileyen Gılman Kerimi'nin düşünce dünyasını yansıtan etmenler olarak sıralanabilir. Bununla birlikte katı gelenekçi bir tedrisatın ikliminde yetişmesine rağmen çağının Gılman ahunu yeniliğe açık ve aydın fikirli bir eğitimci olarak Tatar eğitim ve kültür hayatına büyük hizmetler veren isimlerin öncüsü olarak saygıyla anılmaktadır.

Kaynaklar

Çakmak, Cihan (2014). *Fatih Kerimî'nin Hıyal Mı? Hakikat Mi? ve Andan Bundan Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Çakmak, Cihan (2020). "Tatar Maarif Hayatının Öncüsü: Gılman Kerimi (1841-1902)". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 49, s. 87-100.

⁵ Bu durum tüm aile üzerinde derin bir üzüntüye sebep olmuş Gılman Kerimi, oğlu Fatih'i okuldan almak zorunda kalmıştır. Hatta o dönem oğlunu Arabistan'a göndermeyi bile düşünen baba Gılman Kerimi ardından oğlunu Osmanlı İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul'daki Mülkiye Mektebine kaydettirmiştir. Oğlu Fatih ile her zaman irtibat halinde olan baba Gılman Kerimi, kimi zaman İstanbul'a bizzat giderek oğlu Fatih'i ziyaret etmeyi de ihmal etmemiştir.

- akmak, Cihan (2020). “Ceditçilik Faaliyetlerinde Bir mür: Fatih Kerimî”. *Kardeş Kalemler*, S. 160, Nisan, s. 23-34.
- akmak, Cihan (2020). “Tatar Cediti Gılman Kerimi ve Vasiyetnamesi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 40, s. 137-147.
- akmak, Cihan (2021). “Tatar Modernleşmesinde Muhammed Zakir Remiyev ile Fatih Kerimi’nin Rolü”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 31, S. 2, s. 1091-1097.
- Fehreddin, R. (2010). *Asar*. Kazan, Ruhiyat Neşriyatı.
- Kerimî, Fatih (1904). *Merhum Gıylman Ahund*. Orenburg: Muhammed Fatih bin Gılman Kerimof Matbaası.
- Kerimî, Fatih (1907). *Andan Bundan*. Biblioteka Tatarskogo Nauçno...İnstituta Yazıka i Literatırı, Orenburg: Kerimof ve Şirekâsı Matbaası.
- Sabitov, Tevfik (2000). Fatıyh Ağa Kerimov, *Fatih Kerimi, Şehisleribiz*, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (*Fenni-Biografik Cıyuntık*). Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, s. 193-195.
- Şeref, Zakire (2000). *Fatih Kerimi, Fatih Kerimi, Şehisleribiz*, (Raif Merdanov, Ramil Miñnullin, Söleyman Rehimov) (*Fenni-Biografik Cıyuntık*). Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, s. 74-111.
- Yüziyev, N. G., Abdullin, YA. T., Abidov, Ş. Ş. (1985). *Tatar Edebiyatı Tarihi*. C. 2, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.